

UP DEPARTEMENT GESKIEDENIS – DIE AFRIKAANSE STEM UIT DIE NOORDE

Louis A. Changuion
Universiteit van Pretoria

INLEIDING

Enkele jare na die totstandkoming van die Departement Geskiedenis aan die Victoria-kollege, is sy naamsgenoot in Februarie 1908 oorkant die Vaal as een van die stigterskursusse van die *Transvaal University College* (TUC), of te wel die Transvaalse Universiteitskollege (TUK), op die been gebring. Taal het deurgaans 'n beduidende rol in die ontwikkeling van die Departement gespeel. Die TUK se vroeë jare is, anders as wat genl. Jan Smuts¹ dit wou gehad het, deur onderrig in Engels gekenmerk. Hierdie posisie het geleidelik verander en op die Afrikaanswording van die universiteit in die dertigerjare van die vorige eeu uitgeloop. Die uitsluitlik Afrikaanse doseerbeleid het voortbestaan tot laat in die twintigste eeu toe die Departement, in lyn met 'n hoofbestuurbesluit, 'n volkome tweetalige beleid op beide voor- en nagraadse vlak aangeneem het.

Hier word op die ontstaansgeskiedenis van die Departement Geskiedenis aan die TUK en sy ontwikkeling, van universiteitswording in 1930, tot die hede gefokus. Alhoewel daar in verskeie artikels en referate op die Departement of lede van die Departement gefokus is, bestaan daar nie 'n oorsig tot die hede nie. Om die ontwikkeling te illustreer word daar na die opvolging van die departementshoofde en hulle onderskeie bydraes en aanslae tot die vakinhoud en geskiedskrywing gekyk. Die geskiedenis van die Departement bied 'n venster op die veranderende ideologiese hartklop van die Universiteit, wat tans die grootste Afrikaanse universiteit in die noorde van die land is. Tot 'n mate is hierdie dus 'n mikrokosmiese ondersoek na die aanpasbare aanslag van die Universiteit van Pretoria (UP).

¹

Genl. J.C. Smuts was op daardie stadium Koloniale Sekretaris in die kabinet van genl. Louis Botha en was onder meer vir onderwys verantwoordelik. Vergelyk F. van der Watt, *Rectores Magnifici*, p. 12.

FASES EN HISTORICI IN DIE ONTWIKKELING VAN DIE DEPARTEMENT

Stigting, 1908: A.C. Paterson en J. Purves

Met slegs vier professore om die verskeidenheid vakke by die TUK aan te bied, was die doseerlas na die opening van die Kollege in Februarie 1908 taamlik swaar. Soos die geval was met sommige van die ander vakke, is die doseerwerk in Geskiedenis aanvanklik verdeel. Prof. Alfred Croom Paterson, die eerste rektor van die Kollege, het “Ancient History” aangebied terwyl prof. John Purves sy aandag aan “Modern History” gewy het.²

Deur die loop van 1908 en 1909 is ‘n aantal professore asook verskeie lektore en deeltydse assistente as bykomende hulp vir die professore deur die Kollegeraad aangestel. Van Junie 1908 af is daar gepoog om ‘n “local man” te vind om die lesings in Geskiedenis waar te neem. Geen geskikte kandidate kon gevind word nie. Die professore het toe in Augustus 1908 in ‘n versoek tot die Raadskomitee gevra dat ‘n nuwe leerstoel in Geskiedenis en Wysbegeerte (wat ook doseerwerk in Logika en Sielkunde sou insluit) geskep word. Met die nuwe leerstoel in Geskiedenis en Wysbegeerte as lokaas, is daar van nuuts af na kandidate gesoek.³

Onder die persone wat as moontlike kandidate genoem is, was daar prof. John Edgar van die *South African College* in Kaapstad. Tog was daar onder ‘n groep professore ‘n gevoel dat ‘n Afrikaanssprekende aangestel moes word. Só ‘n persoon sou die doseerwerk in vaderlandse geskiedenis, waarin daar ‘n behoefte bestaan het, kon behartig. Die Afrikaansgesinde groep professore het dr. Leo Fouché, weens sy Afrikaneragtergrond, as die ideale kandidaat hiervoor beskou – hulle het tot ‘n mate onder ‘n wanindruk verkeer, soos later uit sy departementshoofskap sal blyk.⁴

Fouché het pas sy doktorsgraad in Geskiedenis in Gent behaal en was op daardie stadium in Berlyn met voortgesette studie in Wysbegeerte besig. Die meerderheid

² Universiteit van Pretoria, *Ad Destinatum. Gedenkboek van die Universiteit van Pretoria*, p. 15; F.A. van Jaarsveld, *Afrikaner geskiedskrywing*, p. 44.

³ Universiteit van Pretoria, *Ad Destinatum. Gedenkboek van die Universiteit van Pretoria*, pp. 15-16.

⁴ F.A. Mouton, “Professor Leo Fouché” in *Historia* 38(1), May 1993, p.53; F.A. van Jaarsveld, *Afrikaner geskiedskrywing*, p. 45.

van die Raad en die Senaat (in beide liggame het Engelstaliges die meerderheid gevorm) was, weens sy Afrikanerbeeld, teen Fouché se kandidatuur gekant – ironies in die lig van sy versoenende, pro-Engelse houding. Na heelwat agitatie deur sy ondersteuners, het die Raad en Senaat in Desember 1908 tot sy aanstelling, as kompromis vir die aanstelling van dr. P.G. Gundry as professor in Fisika, ingestem. Min wetend dat hulle uiteindelik twee persone in die “Engelse kamp” aangestel het.⁵

Against the grain, 1909-1934: L. Fouché

Om die kontroversie rondom die departementshoofskap van prof. Leo Fouché te verstaan, moet daar gekyk word na die taalkwessie wat op daardie stadium aan die TUK geheers het. Die Anglo-Boereoorlog het verreikende gevolge in die Transvaal gehad. Dít, tesame met die Engelse oorname van Transvaal en Milner se verengelsingsbeleid, het veroorsaak dat die meerderheid van die Afrikaners in die gebied nie die tyd of geleentheid gehad het om die akademiese terrein te betree nie. Te verstane was die TUK vanuit die staanspoor dus Engelstalig en deur Engelstaliges beheer. Teen die laat-twintigerjare was die situasie anders en het Afrikaanse studente die meerderheid gevorm terwyl beheer van die Raad en Senaat deur Afrikaanstaliges oorgeneem is.⁶

Genl. Smuts se ideaal van onderrig in Afrikaans naas Engels sou eers na 1916 aan die TUK realiseer. In daardie jaar het die Raad van die Universiteit van die Kaap van Goeie Hoop,⁷ wat as eksaminerende liggaam van alle hoër onderwysinrigtings gedien het, toegelaat dat kandidate “Dutch” uitsluitlik as antwoordmedium in die B.A. en Honneurs eksamens mag gebruik.⁸

Die beweging vir onderrig in Afrikaans het na 1916 groter momentum gekry. Onder druk van Afrikaansgesinde studente (op inisiatief van die Afrikaanse Studentebond)

⁵ N. Southey and F.A. Mouton, “A Volksvreemde Historian” in *South African Historical Journal* 44, 2001, p. 75; F.A. Mouton, “Professor Leo Fouché” in *Historia* 38(1), May 1993, p. 53; F.A. van Jaarsveld, *Afrikaner geskiedskrywing*, p. 45.

⁶ Transvaals Universiteits Kollege, *Kalender* 1919, p. 40; N. Southey and F.A. Mouton, “A Volksvreemde Historian” in *South African Historical Journal* 44, 2001, p. 77.

⁷ Die Universiteit van die Kaap die Goeie Hoop is in 1916 deur die Universiteit van Suid-Afrika vervang.

⁸ UP Archives (UPA), E-7-2 Knipsels 1930: “University of Pretoria. A proud record of constant progress” in *The Star*, 1930-10-30; Universiteit van Pretoria, *Ad Destinatum. Gedenkboek van die Universiteit van Pretoria*, pp. 8-9, 48-49; Transvaals Universiteits Kollege, *Kalender* 1919, p. 40.

het die Senaat in Mei 1918 toegegee dat “English Medium only ... is no longer possible.”⁹ Die moontlikheid om alle vakke te dupliseer is nietemin as finansiële onprakties en onwenslik beskou. Daar is aanbeveel dat elke geval op sy eie meriete beoordeel moet word. Agt van die bykans dertig departementshoofde van die Kollege het hulle toe bereid verklaar om, wat die taalmedium betref, die wense van hulle studente in ag te neem – Geskiedenis het hieronder getel. Met die uitsondering van ‘n handvol klasse, was die onderrigmedium aan die TUK in 1919 steeds Engels.¹⁰

Die taalkwessie aan die TUK was teen 1920 ‘n brandende vraagstuk. Om ‘n oplossing daarvoor te soek, is daar in daardie jaar ‘n komitee deur die Senaat benoem om vas te stel tot in hoe ‘n mate Afrikaans as voertaal ingestel kon word. Die komitee het tot die gevolgtrekking gekom dat ‘n aansienlike deel van die dosente en studente steeds Engelstalig was. Verder het hulle ook besef dat ‘n Afrikaanse vakterminologie nog nie bestaan het nie. Tog is daar deur die Senaat aanvaar dat “where possible, arrangements should be made for duplication in the case of large classes.”¹¹ Die Kollegeeraad het die taalbeleid van die Senaat in 1923 onderskryf. Van 1921 af is lesings uitsluitlik in Afrikaans in vakke soos Grieks, Opvoedkunde, Ekonomie, Skeikunde ensovoorts aangebied. ‘n Deel van die lesings in Geskiedenis is van 1923 af ook in Afrikaans gegee. Dít nadat dit bekend geword het dat ‘n groep Afrikaanse studente hulle gereed gemaak het om die TUK te verlaat en na Grey-Universiteitskollege oor te gaan. Alhoewel Fouché een van die eerste dosente was om Nederlands en Afrikaans in sy klasse te gebruik, het hy hom nie aan die kant van die beweging vir Afrikaans aan die TUK geskaar nie.¹²

In die eerste dekades van die TUK se bestaan het die groei van Afrikanernasionalisme en die politieke ontwaking van die Afrikaner bygedra om die taalkwessie aan die Kollege op ‘n spits te dryf. Die toename in die gebruik van

⁹ UPA, B-5-1-1 Senaat Notules 1916-1923, p. 253: “Memo drawn up on 1 May 1918”.

¹⁰ Transvaals Universiteits Kollege, *Kalender* 1919, pp. 39-40; UPA, B-5-1-1 Senaat Notules 1916-1923, p. 280; Brief: Sekretaris van Senaat – Sekretaris, ASB, 1918-09-26; UPA, E-7-2 Knipsels 1922: A.A. Roberts, “Fouling our own nest. Facts about the TUC” in *Pretoria News*, 1922-08-22; Universiteit van Pretoria, *Ad Destinatum. Gedenkboek van die Universiteit van Pretoria*, pp. 50-52.

¹¹ UPA, B-5-1-1 Senaat Notules 1916-1923, p. 387: Senaatsnotule van 1920-05-29.

¹² Universiteit van Pretoria, *Ad Destinatum. Gedenkboek van die Universiteit van Pretoria*, pp. 53-56; F.A. Mouton, “Professor Leo Fouché” in *Historia* 38(1), May 1993, pp.53, 55-56; F.A. van Jaarsveld, *Afrikaner geskiedskrywing*, p. 45.

Afrikaans as voertaal in lesings, het tot groot ontevredenheid gelei. In sommige kringe is die TUK as 'n "hot-bed of Nationalism" uitgekryt.¹³ Na 1923 het daar egter 'n tydperk van stilte, wat die taalkwessie betref, aangebreek. Dit het tot in 1927 geduur toe die Buitemuurse Studenteraad van die TUK die kwessie met die Dekaan van die Fakulteit van Handel opgeneem het. Hulle het hom naamlik versoek dat volle tweetaligheid in onderwys aan die Fakulteit gehandhaaf word. Die Binnemuurse Studenteraad van die TUK het in 1929 hulle stem hierby gevoeg en is 'n versoek vir 'n tweetalige onderwysbeleid aan die TUK na die Raad en die Senaat deurgestuurd. Op daardie stadium is 150 lesings per week in Afrikaans en 426 in Engels aangebied.¹⁴

Na universiteitswording op 10 Oktober 1930 het die taalvraagstuk voortgeduur. Aan die einde van 1930 was daar 'n mate van 'n deurbraak vir die Afrikaansgesindes toe die Raad die versekering gegee het dat beide tale volkome gelyk behandel sou word. (Hier is 'n parallel met die nasionale probleem waarvoor daar sedert 1910 ook na 'n oplossing gesoek is.) Dit het spoedig geblyk dat die Raad se vyftig-vyftigbeleid nie 'n langdurige oplossing sou bied nie omdat die twee taalgroepe mekaar nie voldoende wou verstaan het of kon vind nie. In 1931 was 65% van die studente aan UP boonop Afrikaanssprekend, terwyl slegs 32% van die lesings in Afrikaans aangebied is. Na 'n onstuimige tydperk het die Universiteitsraad en Senaat uiteindelik in September 1932 besluit om af te sien van sy vyftig-vyftigbeleid en dat die Universiteit hom voortaan op onderrig in Afrikaans sou toespits.¹⁵ Hiermee is 'n aangrypende deel van die Universiteit se wordingsjare afgesluit en sou die Universiteit voortaan 'n Afrikaner volksuniversiteit wees.

Om by die Departement Geskiedenis terug te kom. Prof. Leo Fouché het op 20 Februarie 1909 diens aanvaar en behalwe Geskiedenis, ook Etiek, Staatsleer, Logika en Sielkunde gedoseer. Met verloop van tyd het hy sy leeropdrag in die ander vakke na ander dosente oorgedra totdat slegs Geskiedenis oorgebly het. Prof. Fouché het

¹³ UPA, E-7-2 Knipsels 1922: "Politics and the TUC. Charge refuted" in *Pretoria News*, 1922-08-25; "Politics and the TUC. Dr. Reinink's Letter" in *Pretoria News*, 1922-09-05.

¹⁴ Universiteit van Pretoria, *Ad Destinatum. Gedenkboek van die Universiteit van Pretoria*, p. 56.

¹⁵ UPA, E-7-2 Knipsels: "Die Universiteit van Pretoria" in *Die Vaderland*, 1930-10-10; "Waarop Uniwersiteit [sic] moet bou" in *Die Volkstem*, 1930-10-13; "The rise of Education in Pretoria. The only fully bilingual University institution in South Africa" in *Cape Times*, 1932-02-27; "Stellenbosch of the North" in *Pretoria News*, 1932-09-02.

sy bydrae tot die geskiedkundige navorsing in sy eerste diensjare gelewer en regdeur sy loopbaan aan die TUK en later UP, 'n hoë onderwyspeil gehandhaaf. Hy het die belangrikheid van oorspronklike dokumente vir navorsing by sy studente tuisgebring. Verder het hy neutraliteit en objektiwiteit beklemtoon. In teenstelling met die meeste Afrikaner historici van sy tyd, het Fouché gevoel dat geskiedenis die verlede in perspektief moes plaas. Vir hom was dit nie 'n middel om helde te vereer of om opponente te beswadder nie.¹⁶

Fouché was 'n ondersteuner van genls. Louis Botha en Jan Smuts. As sodanig het hy geglo in versoening tussen Afrikaans- en Engelstaliges en was hy teen die nasionalistiese beweging van genl. J.B.M. Hertzog gekant. Hy sou hom gevolglik verset teen die nasionalistiese gees wat by die Kollege posgevat het. In 1916 het hy namens die Botha-regering die Rebelleblouboek opgestel – sy naam is nie-amptelik daarmee verbind. Fouché het ironies genoeg nie aan sy eise vir objektiwiteit tydens die saamstel van dié verslag voldoen nie. Sonder om die faktore wat tot die Rebelle gelei het in ag te neem, het hy die aksies van die rebelle verdoem en die regering se saak geregverdig. Dit het sy status as geskiedkundige en sy aansien by die meeste Afrikaners skade berokken. Op die kampus van die TUK het die verslag van Fouché 'n uitgeworpene onder talle Afrikaners gemaak.¹⁷

In vergelyking met sommige van sy opvolgers was Fouché nie 'n baie produktiewe historikus nie. Werke waarvan hy die redakteur was, was *The diary of Adam Tas 1705-1706, with an enquiry into the complaints of the colonists against the Governor* (1914), *Mapungubwe. Ancient Bantu Civilization on the Limpopo* (1937) en *South-East Africa, 1488-1530* (1937). Uit hierdie lys van werke blyk Fouché se breë, nie-Afrikanersentriese benadering tot die geskiedenis nietemin.

In die leerplanne wat tydens Fouché se departementhoofskap gevolg is, kan sy benadering tot die geskiedenis ook gesien word. In teenstelling met wat die groep wat vir sy aanstelling geveg het gehoop het, en in lyn met sy versoenende houding, is groter klem op algemene geskiedenis as op Suid-Afrikaanse geskiedenis gelê.

¹⁶ F.A. Mouton, "Professor Leo Fouché" in *Historia* 38(1), May 1993, p.53; F.A. van Jaarsveld, *Afrikaner geskiedskrywing*, p. 45.

¹⁷ F.A. Mouton, "Professor Leo Fouché" in *Historia* 38(1), May 1993, pp. 53-54; F.A. van Jaarsveld, *Afrikaner geskiedskrywing*, pp. 45-46.

Van 1912 tot 1922 is daar in die 'Intermediate Class' algemene Europese geskiedenis, 800-1517 gedoseer. Vir die BA finalejaar is daar meer in diepte op algemene Europese geskiedenis, die politieke en konstitusionele geskiedenis van Engeland in die 17de eeu en konstitusionele geskiedenis van Suid-Afrika tot 1881 gekonsentreer.¹⁸

Van 1922 tot 1935 is daar in die eerste jaar op Europese geskiedenis van die 17de eeu tot die Franse Rewolusie gefokus. Tweede jaar geskiedenis studente het Suid-Afrikaanse geskiedenis tot 1806 en Engelse konstitusionele geskiedenis, 1603-1702, bestudeer. In die derde jaar is weer aandag aan Suid-Afrikaanse geskiedenis in die vorm van die Britse koloniale beleid in Suid-Afrika in die 19de eeu, die Middeleeue en die Franse Rewolusie gewy. Die kursusleergange het Fouché se benadering tot die bestudering van geskiedenis duidelik weerspieël.¹⁹

Tydens Afrikaanswording in 1932, het hy hom teen die voorstanders van dié beleidsverandering uitgespreek. In 1933 het 'n beweging in die Senaat ontstaan om in die bedrywighede van die Departement Geskiedenis in te gryp. Die meeste van die Departement se lesings is toe nog in Engels aangebied. Van die begin van 1934 af is teen Fouché se wense, as tydelike maatreël, proff. M Bokhorst en SP Engelbrecht in die Departement aangestel. Dit was hulle taak om meer aandag aan die onderrig in "vaderlandse geskiedenis" te gee. Die Departement se sake is in 1934 ook na die Roos-kommissie²⁰ van ondersoek verwys. Hierdie kommissie moes ondersoek na die "Doeltreffendheid van Personeel van die Universiteit" instel. Fouché het, weens die nasionalistiese kultuur van onverdraagsaamheid wat by die Universiteit posgevat het, in die eerste semester van 1934 bedank. Op voorspraak van genl. Smuts, het hy 'n betrekking as hoogleraar aan die Universiteit van die Witwatersrand aanvaar.²¹

¹⁸ Transvaals Universiteits Kollege, *Kalender* 1919, pp. 51-52; F.A. van Jaarsveld, *Afrikaner geskiedskrywing*, p. 65.

¹⁹ Universiteit van Pretoria, *Jaarboek* 1934, p. 140; F.A. van Jaarsveld, *Afrikaner geskiedskrywing*, p. 65.

²⁰ Die Roos-kommissie is in 1934 deur die Universiteitsraad ingestel om ondersoek na personeeltoekenning, organisasie en rooster van personeel in te stel en aanbevelings daarvoor te maak. So 'n ondersoek is deur die depressietoestande van die vroeë 1930s genoodsaak, toe die Universiteit in 'n haglike finansiële toestand verkeer het.

²¹ F.A. Mouton, "Professor Leo Fouché" in *Historia* 38(1), May 1993, pp. 55, 59, 61; Universiteit van Pretoria, *Ad Destinatum. Gedenkboek van die Universiteit van Pretoria*, pp. 112-113; F.A. van Jaarsveld, *Afrikaner geskiedskrywing*, pp. 46-47.

Die vertrek van Fouché het die einde van 'n era in die geskiedenis van die Departement aangedui. Vir meer as vyftig jaar sou die Departement daarna suiwer Afrikaans wees.

In die hoofstroom en daaruit, 1934-1972: I.D. Bosman, A.N. Pelzer en F.J. du T. Spies

Die Groot Depressie en die Tweede Wêreldoorlog het hulle tol tussen 1930 en 1945 van die Universiteit geëis. Tydens dié jare het die Universiteit in 'n benarde finansiële posisie verkeer en het die studentegetalle drasties afgeneem. Van 1934 en 1939, toe die Oorlog uitgebreek het, het die finansies van die Universiteit beter daaruit gesien en was daar weer 'n toename in die studentetal. Die beginjare van die Oorlog is weereens deur 'n daling in studentegetalle gekenmerk. Van 1943 af het die getalle weer begin styg en in die na-oorlogse jare het dit geweldig toegeneem. Dit is deur uitbreidings van die kampus en geriewe van die Universiteit gevolg. Onder die bewind van prof. C.H. Rautenbach wat van 1948 die rektorsamp beklee het, het die Universiteit volgehou met sy Afrikanersentriese beleid wat hy sedert die begin van die dertigerjare gevolg het.

In 1934 het die samesmelting van die Nasionale Party van genl. Hertzog en die Suid-Afrikaanse Party van genl. Smuts plaasgevind. Teenoor hierdie Verenigde Party het die “Gesuiwerde” Nasionale Party van dr. D.F. Malan gestaan. Die dissipline Geskiedenis is in hierdie tyd van groei in Afrikanernasionalisme, volgens A.N. Pelzer, as 'n sleutelvak aan UP beskou. Die rede hiervoor is dat politici en kultuurleiers uit Afrikanergelede geskiedenis as 'n wapen teen hulle teenstanders gesien het. Hulle het dit as bindend en volksbouend beskou.²² Vandaar die “kaping”, as 't ware, van dié Departement vir Afrikanergeskiedskrywing in die dertigerjare.

Aan die begin van 1935 is dr. Izak Daniel Bosman, 'n skoolhoof van Bothaville, as departementshoof vir Geskiedenis aangestel. Dit was sy taak, as Afrikaner nasionalis, om die Departement in diens van die Afrikanersaak te stel. Prof. Bosman het in 1931 aan die Gemeentelike Universiteit in Amsterdam op 'n proefskrif *Dr. George McCall*

²² F.A. van Jaarsveld, *Afrikaner geskiedskrywing*, pp. 48-49.

Theal as die Geskiedskrywer van Suid-Afrika gepromoveer. Die proefskrif is in dieselfde jaar gepubliseer.²³

Bosman was 'n invloedryke en gewilde figuur in die Fakulteit Lettere en Wysbegeerte. Hy het in 1937 die eerste dekaan van die Fakulteit Opvoedkunde geword. In 1945 is hy as dekaan van die Fakulteit Lettere en Wysbegeerte aangewys en in 1946 ook as President van die Konvokasie. Op sy vakgebied was Bosman medewerker aan verskeie publikasies en het hy deelgeneem aan vele kultuurbedrywighede wat sy beeld as 'n eksponent van die hoofstroom van Afrikanernasionalisme beaam.²⁴ In 1936 byvoorbeeld, het die Senaat by monde van Bosman vertoë gerig dat die Voortrekkermonument by Pretoria opgerig moes word. 'n Groot deel van die dosente en personeel van die Universiteit het in 1938 baie geesdriftig aan die Ossewatrek en ander feesvieringe deelgeneem. Daar was selfs 'n voorstel dat die naam van die Universiteit na "Voortrekkeruniversiteit" moes verander word. Hierdie voorstel is nooit amptelik aanvaar nie.²⁵ Tydens die Voortrekkereuefees in 1938 het die Universiteit die *Voortrekker-gedenkboek van die Universiteit van Pretoria* uitgegee. Hierdie werk het onder die redaksie van Bosman gestaan.

Onder Bosman is daar begin om oorsigkursusse in vaderlandse en algemene geskiedenis aan te bied. Hieronder tel ondermeer onderwerpe soos die Portugese ontdekkingsreise en die staatkundige ontwikkeling van Engeland in die 17de eeu. Dit was bedoel om as agtergrond vir die bestudering van Suid-Afrikaanse geskiedenis te dien. Tydens die tweede en derde jaar is daar in diepte op Suid-Afrikaanse en algemene temas uit die 17de tot 19de eeue gewerk. In die bestudering van hierdie temas was daar geen eenheidslyne nie en temas is skynbaar lukraak gekies. Alhoewel daar groter klem om Suid-Afrikaanse, as op algemene geskiedenis gelê is, is geen aandag aan eietydse geskiedenis gegee nie. Vir die eksamengedeelte van die MA-graad het historiografie en metodeleer onder die loep gekom. In 1940 is die term "Suid-Afrikaanse geskiedenis" na "Vaderlandse Geskiedenis" verander – 'n duidelike weerspieëling van die gees van die Departement in daardie tyd. Bosman se

²³ F.A. van Jaarsveld, *Afrikaner geskiedskrywing*, p. 49; N. Southey and F.A. Mouton, "A Volksvreemde Historian" in *South African Historical Journal* 44, 2001, p. 81.

²⁴ F.A. Mouton, "Professor Leo Fouché" in *Historia* 38(1), May 1993, p. 62; Universiteit van Pretoria, *Ad Destinatum. Gedenkboek van die Universiteit van Pretoria*, p. 113; F.A. van Jaarsveld, *Afrikaner geskiedskrywing*, p. 49.

²⁵ Universiteit van Pretoria, *Ad Destinatum. Gedenkboek van die Universiteit van Pretoria*, pp. 87, 261.

nasionalistiese benadering tot Geskiedenis, het die vak se gewildheid onder studente laat toeneem.²⁶

Die gebruik van oorsigkursusse in die eerstejaar bestaan vandag nog in die Departement en is veral daarop gemik om as oriëntering vir studente uit ander vakke te dien. Nagraadse studentegetalle, wat voor 1935 skraal was, het danksy prof. Bosman se klem op historiografie en metodeleer van 1935 af 'n stewige groei getoon. Volgens F.A. van Jaarsveld het die tradisie van historiese navorsing aan UP in die jare van Bosman ontstaan. Hy het die pos van departementshoof tot sy dood in Maart 1947 bekleed.²⁷

In Junie 1947 het dr. Adriaan Nicolaas Pelzer, wat sedert 1942 aan die departement verbonde was, as departementshoof oorgeneem. Dit was kort voor die Nasionale Party se oorwinning van 1948, wat 'n nuwe tydperk van Afrikaner-selfversekerdheid en ekonomiese voorspoed ingelui het. Gepaardgaande hiermee was daar 'n toename in politieke apatie onder Afrikanerstudente en 'n afname in historiese bewussyn, wat ook op die studie van Geskiedenis 'n invloed gehad het.²⁸

Pelzer het in 1939 in Amsterdam sy doktorsale eksamen met hoofvak Geskiedenis van die Onderwys en Algemene Pedagogie afgelê, en sy doktorsgraad in Opvoedkunde in 1941 aan die Universiteit van Pretoria behaal. Alhoewel hy in die Opvoedkunde gepromoveer het, het hy na sy aanstelling by die Universiteit heeltemal in die Geskiedenis opgegaan. Sy grootste bydrae tot die geskiedskrywing was sy werk, *Geskiedenis van die Suid-Afrikaanse Republiek deel I, Wordingsjare*. In hierdie werk, wat in 1950 verskyn het, het Pelzer 'n nuwe benadering tot die Geskiedenis, spesifiek die sosiologies-historiese geskiedenis van Transvaal, gevolg. Dit was 'n monumentale werk waarvan Deel II, weens toemenende administratiewe

²⁶ Universiteit van Pretoria, *Jaarboek 1946*, pp. 169-170; F.A. van Jaarsveld, *Afrikaner geskiedskrywing*, pp. 50, 66; F.A. Mouton, "Professor Leo Fouché" in *Historia* 38(1), May 1993, pp. 62.

²⁷ Universiteit van Pretoria, *Ad Destinatum. Gedenkboek van die Universiteit van Pretoria*, p. 113; F.A. van Jaarsveld, *Afrikaner geskiedskrywing*, pp. 50-51.

²⁸ F.J. du T. Spies, "A.N. Pelzer" in *Historia* 30(1), Mei 1985, p. 63; F.A. van Jaarsveld, *Afrikaner geskiedskrywing*, p. 54.

druk danksy sy aanstelling as dekaan van Lettere en Wysbegeerte in 1954 en as Registrateur (akademies) in 1970, nooit verskyn het nie.²⁹

Pelzer was op vakkundige gebied baie aktief. Hy was lid van die Argiefkommissie en ook lid van die redaksiekomitee van die *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*. Verder was hy in 1956 medestigter van die Historiese Genootskap van Suid-Afrika en tot 1970 redakteur van die blad *Historia*. Van die ander liggame waarop Pelzer gedien het, was die Historiese Monumentekommissie (tans die South African Heritage Resource Agency), die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns, die Federasie van Afrikaanse Kultuurvereniginge en die Komitee vir die Restourasie van Slagvelde³⁰ - slegs 'n handvol van die kultuurliggame waarop hy gedien het, wat sy liefde vir die Afrikanersaak reflekteer. Deur sy studente en ook deur al die kommissies waarop hy gedien het, het Pelzer 'n groot invloed op die ontwikkeling van die vak Geskiedenis aan UP gehad.

Die Afrikaner-geskiedenis het regdeur Pelzer se lewe vir hom 'n baie spesiale plek beklee. Erkenning vir sy bydraes het nie uitgebly nie en so het hy vele erepennings en ander toekennings van verskeie organisasies ontvang. In 1954 het die burgemeester van Pretoria byvoorbeeld 'n goue gedenkpenning aan Pelzer oorhandig vir sy aandeel in die verskuiwing van die Krugerstandbeeld. Die Universiteit van Pretoria het in 1980, met 50-jarige herdenking van sy universiteitswording, die ere-doktorsgraad in Geskiedenis aan hom toegeken. Dit was uit erkentlikheid vir sy bydrae tot die Afrikanersaak.³¹

Onder die ander werke wat uit Pelzer se pen gevloei het, was *Ad Destinatum. Gedenkboek van die Universiteit van Pretoria* (dit het in 1960 verskyn en Pelzer was een van die persone wat die geskiedskrywing behartig het), *Tukkiesport 1930-1980* (1982), *Jan van Riebeeck, 1618-1677* (1944), *Die Portugese Baanbrekers* (1944),

²⁹ F.J. duT. Spies en D.H. Heydenrych, *Ad Destinatum II*, pp. 18, 48; F.J. du T. Spies, A.N. Pelzer, *Historia* 30(1), Mei 1985, pp. 63-64; F.A. van Jaarsveld, *Afrikaner geskiedskrywing*, pp. 56-57; A. Grundlingh, "Sosiale geskiedenis en die dilemma in Afrikanergeskiedskrywing" in *Suid-Afrikaanse Historiese Joernaal* 19, 1987, p. 38.

³⁰ F.J. du T. Spies, "A.N. Pelzer" in *Historia* 30(1), Mei 1985, pp. 64-65.

³¹ F.J. du T. Spies, "A.N. Pelzer" in *Historia* 30(1), Mei 1985, p. 65; F.A. van Jaarsveld, *Afrikaner geskiedskrywing*, p. 57.

Verwoerd aan die woord, Toesprake 1948-1966 (1966) en *Die Afrikaner-Broederbond, eerste 50 jaar* (1979).³²

Onder Pelzer se departementshoofskap is die eerstejaar-oorsigkursusse in geskiedenis tussen 1947 tot 1970 met groter eenheid aangebied. Tydens die eerstejaar het “vaderlandse geskiedenis” en onderwerpe uit die konstitusionele ontwikkeling van Suid-Afrika aandag geniet – in teenstelling met die Fouché-tydperk. Anders as die geval met Pelzer se voorgangers, is daar verder ‘n oorsig oor die inboorlingstamme van Afrika en dié van Suid-Afrika en ook algemene Europese geskiedenis gegee. In die tweede en derde jaar is onderwerpe uit die “vaderlandse geskiedenis” (soos die Groot Trek, die Oranje Vrystaat en die Kaapkolonie) en algemene Europese geskiedenis in die 18de en 19de eeue bestudeer. Vir die eksamengedeelte van die MA-graad (in 1956 na die Honneursgraad verander) is daar na historiografie in die 18de en 19de eeue en die historiese metode asook moderne algemene geskiedenis gekyk. Van 1960 af is daar, vanweë ‘n behoefte aan kennis na die emansipasie van Afrika, groter klem op die geskiedenis van die RSA en Afrika gelê.³³

Met sy aanstelling as Registrateur (akademies) in 1970, is Pelzer as hoof van die Departement Geskiedenis deur prof. Francois Jacobus du Toit Spies opgevolg. Spies het sy doktorsgraad in 1941 in Leiden onder prof. Johan Huizinga in Geskiedenis behaal. Na sy terugkeer uit Nederland na die Tweede Wêreldoorlog is hy, wat as ‘n “ware Afrikaner” gesien is, in Augustus 1946 aan die Departement Geskiedenis van UP aangestel. Soos sy voorganger, het Spies hom veral op die Afrikaner-geskiedenis toegelê. Hier geld veral die Vrystaatse geskiedenis en die geskiedenis van die Voortrekkers in Natal. In teenstelling met sy voorganger het Spies, alhoewel hy die Afrikaanse taal en kultuur liefgehad het, nie in diens van Afrikanernasionalisme gestaan nie. Sy lewe in Nederland onder die onderdrukkende

³² F.J. du T. Spies, “A.N. Pelzer” in *Historia* 30(1), Mei 1985, pp. 64-66; F.J. du T. Spies en D.H. Heydenrych, *Ad Destinatum II*, pp. 18-19.

³³ Universiteit van Pretoria, *Jaarboek 1960*, pp. 162-163; Universiteit van Pretoria, *Jaarboek 1969-1970*, pp. 63-64; F.A. van Jaarsveld, *Afrikaner geskiedskrywing*, p. 67.

Nazi-bewind tydens die Tweede Wêreldoorlog, het Spies die gevare van oordrewe nasionalisme en die fasistiese bewegings, ook in Suid-Afrika, laat besef.³⁴

Sy bydrae tot die bestudering van Geskiedenis lê ook in historiografie en bronnepublikasies. Spies was lid van verskeie vakverenigings en kultuurorganisasies. Hieronder is die Historiese Genootskap van Suid-Afrika en die Genootskap Nederland Suid-Afrika, die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns en die Stigting Simon van der Stel, om net 'n paar te noem. Hy was ook 'n redaksielid en later hoofredakteur van *Historia*.³⁵

Alhoewel Spies op temas in die Afrikanergeskiedenis gekonsentreer het, het hy, anders as vele van sy tydgenote, die veranderinge wat na die Tweede Wêreldoorlog in Westerse geskiedskrywing ingetree het, nie misgekyk nie. Waar tradisionele Afrikanergeskiedskrywing toenemend in isolasie verkeer het, het Spies bepleit dat Suid-Afrika se geskiedenis uit 'n wyer konteks beskou moes word. Hy het die waarde van 'n interdisiplinêre benadering in geskiedskrywing benadruk. Hoewel hy nie self werke in dié verband gelewer het nie, het hy nietemin rigting aan die toekomstige geskiedskrywers gegee. Sy grootste bydrae lê juis daarin dat hy een van die eerste Afrikaner historici was wat vir vernuwing in Afrikanergeskiedskrywing gepleit het. Hy was by uitstek die persoon wat Afrikanerhistorici bewus van hulle tekortkominge gemaak het.³⁶

Werke wat uit sy pen gevloei het of waarvan hy een van die redakteurs of samestellers was, was onder meer *Ad Destinatum II, 1960-1982*. 'n *Geskiedenis van die Universiteit van Pretoria* (1987), *Pretoria 1855-1955* (1955), 'n *Nederlander in diens van die Oranje-Vrystaat: Uit die nagelate papiere van dr. Hendrik P.N. Mull* (1946), *Soek in die verlede* (1960), *Die Hertzogtoesprake* (1977) en *Angola:*

³⁴ F.A. Mouton, F.J. du Toit Spies, Afrikaner nationalism and volksgeskiedenis at the University of Pretoria (unpublished paper delivered at Unisa conference, Augusts 2003), pp. 9-10, 12.

³⁵ F.A. Mouton, F.J. du Toit Spies, Afrikaner nationalism and volksgeskiedenis at the University of Pretoria (unpublished paper delivered at Unisa conference, Augusts 2003), pp. 3, 9, 16; F.J. du T. Spies en D.H. Heydenrych, *Ad Destinatum II*, pp. 48-49; F.A. van Jaarsveld, *Afrikaner geskiedskrywing*, pp. 77-79.

³⁶ F.J. du Toit Spies, Geskiedenis as universiteitsvak in verhouding tot ander vakgebiede, pp. 6-9; F.A. Mouton, F.J. du Toit Spies, Afrikaner nationalism and volksgeskiedenis..., pp. 20-23, 25; F.A. van Jaarsveld, *Afrikaner geskiedskrywing*, pp. 85-86; J.S. Bergh, Uitdagings vir die Afrikaanse historikus, pp. 5-6.

Operasie Savannah, 1975-1976 (1989) – dié lys van werke is beperk en nie volledig nie en gee 'n mens nie 'n behoorlike idee van Spies se vernuwende geskiedskrywing nie.

In die slegs twee jaar wat Spies departementshoof was, het hy subtiële veranderinge in die leerplanne van die vak aangebring. Hy het daarin geslaag om die Departement weg van “volks- of vaderlandse geskiedenis” te stuur sonder om kritiek uit te lok. Hierdie proses is deur sy opvolgers voortgesit. Aan die einde van 1972 het Spies uit die Universiteit se diens getree om die pos van kulturele attaché by die Suid-Afrikaanse Ambassade in België te vul. Hy is in 1973 as departementshoof vir Geskiedenis deur die uitgesproke prof. F.A. van Jaarsveld opgevolg.³⁷

Geteer-en-veer, 1973-1985: F.A. van Jaarsveld

Prof. Floris Albertus van Jaarsveld het, soos sy voorgangers, sy finale skoling in Nederland gekry. Hier het hy in 1955 sy doktorsgraad in Groningen onder leiding van prof. P.J. van Winter verwerf.³⁸ Volgens historici J.S. Bergh en J. de Bruyn was Van Jaarsveld die Afrikaanse historikus wat in die laat-sewentiger en tagtigerjare van die twintigste eeu die meeste vir vernuwing in Afrikaanse geskiedskrywing gedoen het. Hy het toe klem op die benutting van kennis van aanverwante dissiplines en interdisiplinêre samewerking begin plaas. Van Jaarsveld het hom, veral in sy vroeë werke, weerhou om die Afrikaner se optrede te regverdig en eerder gepoog om die Afrikaner en sy geskiedenis in breër verband te plaas.³⁹

In 'n poging om groter aanvaarding by die Afrikaner samelewing te vind, het Van Jaarsveld hom in die sestigerjare toenemend in diens van die Afrikanerideaal gestel. Hy het uiteindelik die voorste en invloedrykste Afrikanerhistorikus van die tyd geword. Eers in 1976, na aanleiding van die Soweto-onluste, het Van Jaarsveld sy siening oor Suid-Afrikaanse geskiedenis en die rol van die Afrikanerhistorikus drasties

³⁷ Universiteit van Pretoria, *Jaarboek 1971-1972*, p. 64-64; F.A. Mouton, F.J. du Toit Spies, *Afrikaner nationalism and volksgeskiedenis...*, pp. 18, 22-23.

³⁸ F.J. duT. Spies en D.H. Heydenrych, *Ad Destinatum II*, p. 49.

³⁹ J.S. Bergh, *Uitdagings vir die Afrikaanse historikus*, pp. 7-8; J. de Bruyn, “F.A. van Jaarsveld: Afrikanerhistorikus en vernuwer” in *Historia* 27(1), Mei 1982, pp. 55-60, 64.

verander. Hy het toe begin pleit dat geskiedskrywing in Suid-Afrika billik teenoor alle bevolkingsgroepe moes wees.⁴⁰

Van Jaarsveld se vernuwende meer uitgesproke, kritiese en inklusiewe aanbieding van die Afrikanergeskiedenis, het hom in onguns by meer behoudende Afrikaners laat kom. Een van die gevolge hiervan was dat hy in Maart 1979, tydens 'n simposium by Unisa deur 'n groep van tussen 30 en 40 mans, geteer-en-veer is. Die groep het hulle as lede van die Afrikaner-weerstandsbeweging geïdentifiseer en het onder leiding van 'n jong Eugène Terre'Blanche gestaan.⁴¹ Die teer-en-veerdery was die gevolg van Van Jaarsveld se pleidooi dat daar met 'n nuwe gesindheid na die viering van Geloftedag gekyk moet word. Volgens hom kon dit swart Suid-Afrikaners aanstoot gee. Geloftedag was 'n soort mensgemaakte ekstra Sondag wat op die res van die bevolking afgedwing is en wat op 'n verkeerde opvatting van die Geloofte berus. Die teer-en-veer-voorval het Van Jaarsveld nie van stryk gebring nie en hy het sy siening oor Geloftedag later by die simposium herhaal.⁴²

Op vakkundige gebied was Van Jaarsveld voorsitter van die Historiese Genootskap van Suid-Afrika en hoofredakteur van *Historia*. Uit sy pen het 'n magdom werke verskyn, hoofsaaklik oor Afrikaner en Transvaalse geskiedenis, soos uit die onderstaande lys sal blyk. Verder het hy hom op historiografiese werke en geesteswetenskaplike en kultuurhistoriese temas toegelê.⁴³ Van Jaarsveld het ook bygedra tot die bestudering van Geskiedenis op skoolvlak. Hy was een van die mees produktiewe skrywers van *Nuwe Geïllustreerde Geskiedenis* wat verkeie jare lank as handboek vir Geskiedenis vir Standerd 9 en Standerd 10 gebruik is. In

⁴⁰ J.S. Bergh, *Uitdagings vir die Afrikaanse historikus*, pp. 7-8; J. de Bruyn, "F.A. van Jaarsveld: Afrikanerhistorikus en vernuwer" in *Historia* 27(1), Mei 1982, pp. 55-60, 64; G. Allen, "The case of the volkscustodian and the professor" in *Historia* 47(2), November 2002, pp. 406, 409; A. Grundlingh, "Sosiale geskiedenis en die dilemma in Afrikanergeskiedskrywing" in *Suid-Afrikaanse Historiese Joernaal* 19, 1987, p. 41.

⁴¹ J. de Bruyn, "F.A. van Jaarsveld: Afrikanerhistorikus en vernuwer" in *Historia* 27(1), Mei 1982, p. 55; UPA, E-7-2 Knipsels, Februarie-Maart 1979, "Prof kry teer en vere op verhoog" in *Oggenblad*, 1979-03-29.

⁴² A. Stoffberg, "Prof. Floors sien vir SA 'n Derde Republiek" in *Beeld* 1985-10-16, p. 13; UPA, E-7-2 Knipsels, Februarie-Maart 1979, "Heilige beeste gaffel" in *Rapport*, 1979-03-25; "Prof kry teer en vere op verhoog" in *Oggenblad*, 1979-03-29; G. Allen, "The case of the volkscustodian and the professor" in *Historia* 47(2), November 2002, pp. 413, 415-416.

⁴³ F.J. duT. Spies en D.H. Heydenrych, *Ad Destinatum II*, p. 49.

hierdie handboek, soos in vele van sy ander werke, is geskiedenis uit die Afrikaner se oogpunt benader – iets waaroor hy in sy latere lewe sy spyt uitgespreek het.⁴⁴

Van Jaarsveld was skrywer, medeskrywer of redakteur van vele werke – werke wat sy veranderende benadering tot geskiedskrywing duidelik aantoon. Hieronder tel *Die Afrikaner en sy geskiedenis* (1956), *Afrikaner, Quo Vadis* (1971), *Die evolusie van Apartheid en ander geskiedkundige opstelle* (1979), *Die Eerste Vryheidsoorlog. Van verset en geweld tot skikking deur onderhandeling, 1877-1884* (1980), *Van Van Riebeeck tot P.W. Botha. 'n Inleiding tot die geskiedenis van die Republiek van Suid-Afrika* (1982), *Die Afrikaner se Groot Trek na die stede. En ander opstelle* (1982), *Omstrede Suid-Afrikaanse verlede. Geskiedenisideologie en die historiese vraagstuk* (1984), *Die Ndzundza-Ndebele en die Blankes in Transvaal, 1845-1883* (1985), *Afrikanergeskiedskrywing. Verlede, hede en toekoms* (1992).

Tydens sy dienstydsperk aan die Universiteit het Van Jaarsveld, deur eietydse geskiedenis en sosiaal-ekonomiese temas in te voer, gepoog om die leerplanne vir Geskiedenis te moderniseer. Op sy reise na Europa het hy moderne metodes en historiografie bestudeer en dan weer in sy eie Departement teruggeploeg.⁴⁵ Onder sy leiding was die Departement teen 1975 die eerste en die enigste in die land, waar Afrikanergeskiedenis deel van die leergange van die eerste tot die derde studiejaar uitgemaak het.⁴⁶

Van Jaarsveld het sy studente aangeraai om inleidende kursusse uit ander vakgebiede, soos Wysbegeerte, Volkekunde en Sosiologie te volg. Nadat die semesterstelsel in 1983 ingevoer is, is in die eerstejaar op Westerse geskiedenis, 1400-1848 en Suid-Afrikaanse geskiedenis, 1652-1854 gekonsentreer. In die twee jaar is Suid-Afrikaanse geskiedenis van 1854 tot 1910 en onderwerpe uit die geskiedenis van die Zuid-Afrikaansche Republiek bestudeer; terwyl ook aandag aan onderwerpe uit die Westerse geskiedenis van 1848 tot 1939 gegee is. Die derde jaar is aan onderwerpe uit die moderne Suid-Afrikaanse en moderne Westerse

⁴⁴ UPA, C-1-3-9 Departement Geskiedenis, F.A. van Jaarsveld, Kort lewensloop FA van Jaarsveld (ongepubliseerde herinneringskrif van FA van Jaarsveld), p. 3; A. Grundlingh, “Sosiale geskiedenis en die dilemma in Afrikanergeskiedskrywing” in *Suid-Afrikaanse Historiese Joernaal* 19, 1987, p. 41; M. Isaacson, “Varsity ‘traitor’ wants to turn back the clock” in *Sunday Star*, 1991-10-27, n.p.

⁴⁵ F.J. duT. Spies en D.H. Heydenrych, *Ad Destinatum II*, p. 49.

⁴⁶ *Tukkiewerf* 1(4), Julie 1975, p. 6.

geskiedenis gewy. In die Honneurskursus het historiografie, metodeleer, Suid-Afrikaanse (waaronder swart verset), Afrika- en algemene geskiedenis aandag gekry.⁴⁷

Van Jaarsveld het aan die einde van 1985 afgetree en is in 1986 deur prof. J.S. Bergh van Stellenbosch opgevolg. Voor sy aftrede reeds het dit duidelik geword dat 'n tydperk van verandering aangebreek het.

'n Era van vernuwing, 1986- : J.S. Bergh

Die veranderende politieke omstandighede in Suid-Afrika het 'n groot invloed op die universiteite in Suid-Afrika in die tagtigerjare van die twintigste eeu uitgeoefen. Die Suid-Afrikaanse Na-sekundêre Opvoeding (SANSO) verslae van 1982 het verreikende gevolge vir die universiteitswese in Suid-Afrika ingehou. Die verslae het universiteite genoop op meer krities na hulle kwalifikasies en ook na die instelling van nuwe grade of diplomas te kyk. 'n Nuwe formule vir universiteitsfinansiering is ook ingevoer. Waar universiteite voorheen gesubsidieer is op grond van die getal ingeskrewe studente (en dus meer subsidie kon verdien indien meer studente ingeskryf is), is die subsidie voortaan aan die aantal vakinskrywings en geslaagde graadkrediete gekoppel – strenger toelatingsvereistes het hieruit gevolg.⁴⁸

Nog 'n gevolg van die swakker finansiële posisie waarin universiteite in die tagtigerjare verkeer het, was die rasionalisasiebeleide wat die laat-tagtigerjare gekenmerk het. Hierdie beleide was daarop gemik om finansiële besparing mee te bring. Ingevolge die interne rasionalisasiebeleid van die Universiteit van Pretoria, is verskeie departemente, waaronder Geskiedenis en Kultuurgeskiedenis gekonsolideer. Daardeur is Geskiedenis, Kultuurgeskiedenis en ook Museumkunde, wat in dieselfde studieveld lê, in 1988 in een departement saamgevoeg.⁴⁹

⁴⁷ Universiteit van Pretoria, *Jaarboek 1973*, pp. 70-71; Universiteit van Pretoria, *Jaarboek 1980*, pp. 88-89; Universiteit van Pretoria, *Jaarboek 1985*, p. 104.

⁴⁸ J.S. Bergh, O.J.O. Ferreira, F. Pretorius, J.E.H. Grobler en W.A. Stals (reds.), *Ad Destinatum III, 1983-1992*, pp. 1-2.

⁴⁹ J.S. Bergh, O.J.O. Ferreira, F. Pretorius, J.E.H. Grobler en W.A. Stals (reds.), *Ad Destinatum III, 1983-1992*, pp. 4-5, 53.

Die tagtigerjare is ook deur 'n verandering in die regering se beleid jeens die mense van ander kultuur- en rassegroepe in die land gekenmerk. In 1983 reeds het die regering 'n kwotastelsel vir studente van ander bevolkingsgroepe aan universiteite ingestel. Dié maatreël is met verloop van tyd in so 'n mate aangepas, dat die Universiteit van Pretoria hom in 1989 as “oop” inrigting kon verklaar. Om aan 'n groterwordende groep studente wat nie Afrikaans magtig was nie se behoeftes te voldoen, is 'n meer buigsame taalbeleid aanvaar. In 'n terugkeer na die taalbeleid van die twintiger- en dertigerjare is die opsie in die negentigerjare gestel om lesings in enkele departemente in Engels aan te bied. Die Departement Geskiedenis en Kultuurgeskiedenis het reeds tussen 1988 en 1990 begin om studiehandleiding in Engels beskikbaar te stel. Klasse is tot ongeveer 1993 in slegs in Afrikaans aangebied. Van 1993 tot 1996 het 'n oorgangsfase gevolg en van 1996 af is voorlesings in beide Afrikaans en Engels aangebied, wat tans nog die geval is.⁵⁰

Die onderrigomgewing waarin prof. Johannes Stephanus Bergh in 1986 aangestel is, het heelwat van dié van sy voorgangers verskil. Bergh het in 1978 'n DPhil-graad aan die Universiteit van Stellenbosch behaal. Sy onderwerp was 'n studie oor rasseverhoudinge aan die Kaapse Oosgrens in die negentiende eeu. Op vakkundige gebied was Bergh sedert 1986 onder meer voorsitter van die Historiese Genootskap van Suid-Afrika, president van die Suid-Afrikaanse Historiese Vereniging en ook redakteur van *Historia* en die *Tydskrif vir Eietydse Geskiedenis*. Hy is ook 'n lid van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns en voorsitter van die Kommissie van Toesig oor Staatshistorici. In 2003 is hy as hoof van die Skool vir Sosiale Wetenskappe van die Fakulteit Geesteswetenskappe aangewys.⁵¹

Werke waarvan Bergh outeur was, of waarvan hy redakteur of mede-redakteur was, is onder meer *Die Berlynse Sendinggenootskap in Pretoria en Omgewing, 1866-1881* (1973), *Die lewe van Charles Pacalt Brownlee tot 1857* (1977), *Stamme en ryke* (1984), *The Eastern Cape Frontier Zone, 1660-1980: A Cartographic Guide for historical research* (c. 1985), *Uitdagings vir die Afrikaanse historikus* (1987),

⁵⁰ Persoonlike mededeling: Prof. J.S. Bergh, 2004-03-24; Persoonlike mededeling: Mev. K. Sevenhuysen, 2004-03-24; J.S. Bergh, O.J.O. Ferreira, F. Pretorius, J.E.H. Grobler en W.A. Stals (reds.), *Ad Destinatum III, 1983-1992*, pp. 30-32.

⁵¹ UPA, C-1-3-9 Departement Geskiedenis, Curriculum Vitae: J.S. Bergh; J.S. Bergh, *Uitdagings vir die Afrikaanse historikus*, g.p.

Herdenkingsjaar 1988: Portugese, Hugenote en Voortrekkers (1988), *Ad Destinatum III, 1983-1992*. 'n *Geskiedenis van die Universiteit van Pretoria* (1996), *Geskiedenisatlas van Suid-Afrika: Die vier Noordelike provinsies* (1999) en "To make them serve..." *The 1871 Transvaal Commission on African Labour* (2003). Uit hierdie werke en ook uit die vele van artikels wat hy reeds gepubliseer het, kan Bergh se meer inklusiewe benadering tot die Suid-Afrikaanse geskiedenis gesien word. Nie net die geskiedenis van blank Suid-Afrika nie, maar ook dié van voor-koloniale Suid-Afrika is deel van sy studieveld – soos ook die geval met prof. Leo Fouché was.

Onder Bergh se leiding is belangrike veranderinge in kursussamestelling en ook kursusinhoud van die vak Geskiedenis aangebring. Deur studiereise in die buiteland en deur samewerkingsooreenkomste met buitelandse universiteite, het hy daarin geslaag om sy departement in pas met die nuutste tendense en strominge in die historiese en erfenis wetenskappe te hou. In 1988 is op eerstejaarsvlak na die jaarstelsel terugbeweeg nadat daar in 1983 na 'n semesterstelsel oorgeskakel is. Van 1990 af is die eerstejaarskursusse in Geskiedenis en Kultuurgeskiedenis weereens as oorsigkursusse ingerig, waarin die vernaamste historiese kragte, gebeure en kultuurstrominge uitgewys en in perspektief geplaas word. Spesifieke temas en tydperke is op tweede- en derdejaarsvlak bestudeer.⁵²

In die Afdeling Geskiedenis is daar sedert 1986 op voorgraadse vlak op die geskiedenis van Suid-Afrika, Europa, Afrika en die geskiedenis van die V.S.A. gekonsentreer. Op derdejaarsvlak is daar ook aan geskiedenis-as-wetenskap aandag gegee. In die bestudering van die geskiedenis van Suid-Afrika het die Departement onder Bergh toenemend 'n multiperspektiwistiese benadering tot geskiedenis gevolg. Daar is gepoog om te toon dat daar nie net een objektiewe waarheid bestaan nie. Reg is ook aan die aandeel van die ander groepe in die landsgeskiedenis laat geskied – 'n wesenlike wegbreek van die Afrikanersentriese kursusse wat tot die vroeë sewentigerjare aangebied is.⁵³

⁵² Universiteit van Pretoria, *Jaarboek 1990*, pp. 85-86; Jaarverslag van die Departement Geskiedenis en Kultuurgeskiedenis vir 2000, p.1; Persoonlike mededeling: prof. J.S. Bergh, 2004-03-24.

⁵³ Universiteit van Pretoria, *Jaarboek 1990*, pp. 85-86; Universiteit van Pretoria, *Jaarboek 2004*, pp. 110-111; Persoonlike mededeling: prof. J.S. Bergh, 2004-03-24.

In 1998 is 'n nuwe graadpakket in Erfenis- en Kultuurtoerisme ingestel. Dit is gedoen nadat 'n opvoedkundige leemte in die kultuur- en kultuurhistoriesefasette in die Fakulteit Lettere en Wysbegeerte geïdentifiseer is. Die pakket is ook 'n uitvloeisel by die uitkomsgebaseerde onderrigstelsel (van die Sentrale Departement van Onderwys) wat die Universiteit kort tevore weens 'n behoefte aan groter relevansie begin toepas het. Studentegetalle in voorgraadse kursusse in beide Geskiedenis en Kultuurgeskiedenis het in die tagtiger en negentigerjare 'n afname getoon.⁵⁴ Hierdie verskynsel was nie net uniek aan die Universiteit van Pretoria nie, maar is ook by die meeste van die ander universiteite en ook skole in die land ervaar. By alle bevolkingsgroepe is daar 'n sterker klem op die neem van beroepsgerigte vakke. Geskiedenis, wat as 'n meer onsekere beroepsveld gesien word, het weens hierdie siening gely.⁵⁵ 'n Ligpunt hier, was dat nagraadse studentetalle in Geskiedenis en Kultuurgeskiedenis aan UP 'n effense toename getoon het.⁵⁶

Herkurrikulering het sedert 2000 op groot skaal in die Departement plaasgevind. Soos in die res van die Universiteit word deurlopende assessering sedertdien gedoen en is die leerplanne op kritiese uitkomstige gerig – in lyn met die voorskrifte van die Suid-Afrikaanse Kwalifikasie-Owerheid (SAKO). Saam met die res van die Universiteit het die Departement in 2000 na 'n stelsel van modules, pakette en programme oorgeskakel.⁵⁷

Navorsingsvelde waarop daar in die Departement onder Bergh gekonsentreer is, is onder meer die geskiedenis van tussengroepsverhoudinge in Suid-Afrika, politieke en militêre verset in Suid-Afrika, waaronder die Anglo-Boereoorlog van 1899-1902, Suid-Afrika in internasionale konteks, Suid-Afrikaanse kultuurgeskiedenis en Museumkunde.⁵⁸

Ten spyte van die veranderinge van die laat-tagtigerjare is die Universiteit tot en met die vroeë negentigerjare as 'n konserwatiewe, blanke Arfrikaanstalige instelling

⁵⁴ Persoonlike mededeling: Prof. J.S. Bergh, 2004-03-24; Jaarverslae van die Departement Geskiedenis en Kultuurgeskiedenis, 1997 tot 2003; F. van der Watt (red.), *Ad Destinatum IV, 1993-2000*, p. 62.

⁵⁵ J. Tempelhoff, "Dié vak word geskiedenis" in *Beeld*, 2003-09-24, p. 9.

⁵⁶ Vergelyk die jaarverslae van die Departement Geskiedenis en Kultuurgeskiedenis, 1996 tot 2003.

⁵⁷ Universiteit van Pretoria, *Jaarboek 1990*, pp. 85-86; Jaarverslag van die Departement Geskiedenis en Kultuurgeskiedenis vir 2000, p.1; Persoonlike mededeling: prof. J.S. Bergh, 2004-03-24.

⁵⁸ Persoonlike mededeling: prof. J.S. Bergh, 2004-03-24.

beskou. Die pas van verandering het sedertdien egter in so 'n mate toegeneem dat die instelling vandag haas anders daaruitsien.

Waar blankes 98,2% van die Universiteit se studentebevolking in 1990 uitgemaak het, het die getal tot 71,3% in 2000 gedaal. Wat die Departement Geskiedenis en Kultuurgeskiedenis betref, was daar selfs 'n groter verandering in die studentesamestelling. Teen 1996 was byna 40% van die Departement se voorgraadse studente swart. Vir Geskiedenis alleen was die persentasie swart studente 56% in 1997. Waarskynlik weens 'n gebrek aan voorgraadse studiebeurse vir Geskiedenis en Kultuurgeskiedenis, het die getal swart studente sedertdien 'n effense afname getoon.⁵⁹

Die digitale revolusie het verdere veranderinge vir die Universiteit en sy departemente ingehou. Onderrigprogramme, ook enkeles in die Departement Geskiedenis en Kultuurgeskiedenis, is toenemend gedigitaliseer om afstandstandsonderrig te fasiliteer. So byvoorbeeld is die keuse sedert 1999 gebied om Geskiedenis telematies te volg. Van 2002 af is voorgraadse modules in Geskiedenis vir webgebaseerde onderrig voorberei.⁶⁰

Om sy groter relevansie en om die veranderinge in die leerplanne en benadering te weerspieël, is die Departement se naam op 1 Januarie 2002 na die Departement Historiese en Erfenisstudies verander.⁶¹

'N VOL SIRKEL

Die geskiedenis van die Departement Geskiedenis aan UP loop hand-aan-hand met dié van die Universiteit self. Eksterne invloede wat op die Universiteit ingewerk het, het merendeels 'n direkte invloed op die Departement en sy ontwikkeling gehad. Aspekte soos Afrikanernasionalisme, ekonomiese toestande en regeringsbeleid het die Departement deur sy 96 jaar beïnvloed en gevorm. Sedert sy ontstaan het die Departement Geskiedenis slegs ses departementshoofde gehad. Hierdie persone

⁵⁹ F. van der Watt (red.), *Ad Destinatum IV, 1993-2000*, pp. 8-9, 62.

⁶⁰ Vergelyk die jaarverslae van die Departement Historiese en Erfenisstudies, 2000 tot 2002.

⁶¹ Persoonlike mededeling: Mev. K. Sevenhuysen, 2004-03-24.

het, deur die toepassing van hulle sieninge en ideologieë, ewenwel die ontwikkeling van die Departement en ook Suid-Afrikaanse geskiedskrywing beïnvloed.

Deur die studente wat hulle oplei, het die Departement en sy hoofde, soos hulle suidelike eweknieë, 'n verreikende vormende invloed op die Suid-Afrikaanse geskiedskrywing. In die Departement se benadering tot geskiedskrywing en ook deur die taalbeleid wat gevolg is, kan duidelik gesien word dat 'n kringloop van sy ontstaan tot die hede voltooi is – van inklusiewe na eksklusiewe na inklusiewe geskiedenisonderrig en geskiedskrywing, eers tweetalig, toe in suiwer Afrikaans en tans weer tweetalig.

BIBLIOGRAFIE

Literatuur:

ALLEN, G., The case of the volkscustodian and the professor: heritage versus history. *Historia* 47(2), November 2002.

BERGH, J.S., Uitdagings vir die Afrikaanse historikus, *Universiteit van Pretoria, Nuwe Reeks* Nr. 238. Pretoria, 1987.

BERGH, J.S., O.J.O. FERREIRA, F. PRETORIUS, J.E.H. GROBLER EN W.A. STALS (reds.), *Ad Destinatum III, 1983-1992. 'n Geskiedenis van die Universiteit van Pretoria*. Pretoria, 1996.

DE BRUYN, J., F.A. van Jaarsveld: Afrikanerhistorikus en vernuwer. *Historia* 27(1), Mei 1982.

GRUNDLINGH, A., Sosiale geskiedenis en die dilemma in Afrikanergeskiedskrywing, *Suid-Afrikaanse Historiese Joernaal* 19, 1987.

ISAACSON, M., Varsity 'traitor' wants to turn back the clock. *Sunday Star*. 1991-10-27.

MOUTON, F.A., F.J. du Toit Spies, Afrikaner nationalism and *volks*geskiedenis at the University of Pretoria. (unpublished paper delivered at Unisa conference in August 2003).

MOUTON, F.A., Professor Leo Fouché, The History Department and the Afrikanerization of the University of Pretoria. *Historia* 38(1), May 1993.

SOUTHEY, N. and F.A. MOUTON, 'A Volksvreemde Historian': J.A.I. Agar-Hamilton and the Production of History in an Alien Environment. *South African Historical Journal* 44, 2001.

SPIES, F.J. du T., A.N. Pelzer, 1915-1981. *Historia* 30(1), Mei 1985.

SPIES, F.J. du T., Geskiedenis as universiteitsvak in verhouding tot ander vakgebiede, *Publikasies van die Universiteit van Pretoria, Nuwe Reeks*. Nr. 63. Pretoria, 1971.

SPIES, F.J. duT. en D.H. HEYDENRYCH, *Ad Destinatum II, 1960-1982*. 'n *Geskiedenis van die Universiteit van Pretoria*. Pretoria, 1987.

STOFFBERG, A., Prof. Floors sien vir SA 'n Derde Republiek. *Beeld*. 1985-10-16.

TEMPELHOFF, J., Dié vak word geskiedenis. *Beeld*. 2003-09-24.

TRANSVAALS UNIVERSITEITS KOLLEGE, *Kalender 1919*. Pretoria, 1918.

TUKKIEWERF 1(4), Julie 1975.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA, *Ad Destinatum. Gedenkboek van die Universiteit van Pretoria*. Johannesburg, 1960.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA, *Jaarboek 1934*. Pretoria, 1934.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA, *Jaarboek 1946*. Pretoria, 1946.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA, *Jaarboek 1960*. Pretoria, 1960.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA, *Jaarboek 1969-1970. Lettere en Wysbegeerte*. Pretoria, 1969.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA, *Jaarboek 1971-1972. Lettere en Wysbegeerte*. Pretoria, 1971

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA, *Jaarboek 1973. Lettere en Wysbegeerte*. Pretoria, 1973.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA, *Jaarboek 1980. Lettere en Wysbegeerte*. Pretoria, 1980.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA, *Jaarboek 1985. Lettere en Wysbegeerte*. Pretoria, 1985.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA, *Jaarboek 1990. Lettere en Wysbegeerte*. Pretoria, 1990.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA, *Jaarboek 2004. Geesteswetenskappe*. Pretoria, 2004.

VAN DER WATT, F. (red.), *Ad Destinatum IV, 1993-2000. Historiese ontwikkelinge en gebeure aan die Universiteit van Pretoria*. Pretoria, 2002.

VAN DER WATT, F. *Rectores Magnifici*. Pretoria, 2003.

VAN JAARSVELD, F.A., *Afrikanergeskiedskrywing: Verlede, hede en toekoms*. Johannesburg, 1992.

Argivale bronne:

UP Argief

B-5-1-1 Senaat Notules

C-1-3-9 Departement Geskiedenis. Curriculum Vitae: J.S. Bergh.

C-1-3-9 Departement Geskiedenis. VAN JAARSVELD, F.A., Kort lewensloop F.A. van Jaarsveld (ongepubliseerde herinneringskrif van F.A. van Jaarsveld).

E-7-2 Knipsels, 1922, 1930, Februarie-Maart 1979.

UP Departement Historiese en Erfenisstudies (voorheen Departement Geskiedenis en Kultuurgeskiedenis)

Jaarverslae 1996 tot 2003.

Persoonlike mededelings:

Bergh, prof. J.S., Hoof, Departement Historiese en Erfenisstudies, Universiteit van Pretoria. 2004-03-24.

Sevenhuysen, mev. K., Departement Historiese en Erfenisstudies, Universiteit van Pretoria. 2004-03-24.